

Разова спеціалізована вчена рада ДФ 55.859.025
Сумського національного аграрного
університету з правом прийняття до розгляду та
проведення разового захисту дисертації
Бондар Наталії Анатоліївни
на здобуття ступеня доктор філософії
з галузі знань «Право» спеціальності «Право»

40000, м. Суми, вул. Герасима Кондратьєва, 160
Сумський національний аграрний університет

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук, доцента, завідувача
кафедри конституційного та кримінального права**

Міхневич Людмили Володимирівни

на дисертацію Бондар Наталії Анатоліївни

**«Юридична освіта в Україні в умовах глобалізації: історико-правове
дослідження», подану на здобуття наукового ступеня доктор філософії з
галузі знань «Право» спеціальності «Право».**

Актуальність теми дисертації. Вища освіта є запорукою динамічного розвитку суспільства, а також вагомим чинником зростання якості людського капіталу та генератором нових ідей. Щоб відповідати цьому постулату українська вища освіта, зокрема юридична, має враховувати актуальні світові тенденції освітнього розвитку та інтегруватися в європейський і світовий інтелектуальний простір. Очевидно, що глобалізація освітнього середовища вже немислима без вивчення досвіду у цій сфері різних країн, який може стати корисним для модернізації правового забезпечення системи національної правничої освіти. Таке звернення до практик світових лідерів освітнього ринку, зокрема США, Франції, Великої Британії, ФРН

пояснюється високою ефективністю і якістю підготовки юристів у вищих школах цих країн та дозволяє глибше зрозуміти особливості і закономірності розвитку системи сучасної юридичної освіти.

Втім нерідко пошук вітчизняної ідеальної моделі підготовки правників спонукає до механічного запозичення найбільш вдалих елементів зарубіжних моделей юридичної освіти. Що не є виправданим, адже кожній країні притаманна своя правова система, правова сім'я, а також власне уявлення про юридичну професію. Вітчизняні реформатори не завжди враховують реальні можливості для таких запозичених нововведень, а також те, що навіть в умовах інтеграції, юридична освіта продовжує зберігати специфічні національні риси, які формувалися протягом кількох століть. Тож необгрунтовано відкидати власний освітянський досвід.

Водночас навряд чи можна створити універсальну модель освітньої системи, але здійснення реформ у сфері освіти з врахування глобалізаційних чинників та національних особливостей є беззаперечною аксіомою. І хоча проблематика розвитку юридичної освіти є досить популярною як серед українських, так і зарубіжних учених ще залишається достатній простір для нових наукових пошуків, зокрема дослідження юридичної освіти України в умовах глобалізаційних процесів з урахуванням історичної генези вітчизняної системи, а рецензована дисертація є актуальною особливо в умовах триваючої вітчизняної реформи правничої освіти.

Оцінка обгрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни, на нашу думку, зумовлена належним науковим ступенем та високим рівнем отриманих результатів дисертаційного дослідження.

Представлена робота є дослідженням сутності генези юридичної освіти в Україні в контексті правового забезпечення впливу глобалізаційних процесів та внутрішньодержавних чинників, нової парадигми розвитку національної юридичної освіти в умовах інтеграції в європейський освітній простір, на основі якого сформульовано нові наукові положення та

вироблено пропозиції щодо вдосконалення сучасної національної моделі юридичної освіти.

Достовірність наукових положень зумовлена й об'єктивним, зваженим підходом до розглядуваної проблеми, грамотним юридичним аналізом. Авторка виявила належний рівень знання юридичної літератури, нормативно-правового матеріалу, документальних першоджерел. Безперечною позитивною рисою дисертаційної роботи є загалом добре знання історіографії проблеми, використання наукових здобутків вітчизняних та зарубіжних правознавців. Формальним підтвердженням цього є 279 найменувань бібліографії.

Запорукою достовірності висновків дисертаційного дослідження є і адекватне використання здобувачкою сучасного методологічного інструментарію історико-правової науки, зокрема комплексне використання методологічних підходів, загальних принципів наукового пізнання, методів і засобів (способів) дослідження, на наш погляд, забезпечило наукову об'єктивність дослідження.

Зі змісту дисертаційного дослідження простежується, що Бондар Наталія Анатоліївна досягла поставленої мети, а її дисертаційна робота є самостійною, завершеною працею. Сформовані в дисертації положення та наукові результати обґрунтовані на базі особистих досліджень і критичного осмислення дисертанткою наукових праць та нормативних джерел, зокрема й історичних.

Структура роботи обумовлена метою, об'єктом, предметом та корелюється із поставленими завданнями, дозволила створити логічне, історично-послідовне дослідження і таким чином досягти поставленої мети. Усі структурні елементи дисертації є взаємоузгодженими, об'єднані теоретично виваженою концепцією, відображають логіку дослідження від постановки завдання до досягнення мети. Такий підхід до визначення структури і місту дослідження є логічним послідовним, що дозволило всебічно висвітлити значне коло актуальних питань. Дослідження містить

низку наукових положень, що мають важливе науково-теоретичне значення і практичну спрямованість. Усі теоретичні положення були належним чином критично оцінені здобувачкою і на цій основі вироблені пропозиції щодо вдосконалення сучасної національної моделі юридичної освіти.

Отже, в цілому ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків, рекомендацій, сформованих у дисертації Бондар Наталії Анатоліївни, є достатньо високим, пропозиції, зроблені на належному науковому рівні, висновки, в яких структуровані досягнення дисертантки свідчать про її наукові здібності. Робота виконана згідно встановлених вимог, написана науковим стилем і літературною мовою.

Повнота викладу положень дисертації в роботах опублікованих дисертанткою. Основні положення дисертаційного дослідження Бондар Наталії Анатоліївни адекватно відображені нею в 16 наукових публікаціях, з яких п'ять статей у наукових фахових виданнях України (категорія Б), 2 – в зарубіжних наукових виданнях (Словацька Республіка), а також у виступах на 9 науково-практичних конференціях.

Практична і теоретична значущість отриманих результатів дисертаційного дослідження. Дисертаційне дослідження Бондар Наталії Анатоліївни містить наукові положення, що мають науково-теоретичне значення і практичне спрямування. Зокрема, теоретичну цінність має наведена у роботі позиція необхідності зміни національної юридичної парадигми, в основу якої покладено відмову від пріоритету позитивістського розуміння права, ототожнення права і закону, визнання основною цінністю людину її гідність та людські права, а юридичну освіту – інструментарієм розвитку прав людини, людської солідарності, соціального діалогу та основою верховенства права та законності (с. 32-33, 234 дисертації).

У позитивному плані варто відмітити проведену дисертанткою систематизацію глобальних та національних викликів, які слід долати для розвитку української юридичної освіти (с. 234 дисертації). Слушними є пропозиції щодо семи головних напрямів модернізації національної

юридичної освіти, які жодним чином не викликають заперечень (с. 238 дисертації). Інтерес викликає також висновок дисертантки про перспективність дистанційного навчання в умовах цифровізації освіти та окреслені проблеми, які потребують нормативного оновлення та методологічної підтримки. Це і оновлення нормативної бази щодо дистанційної освіти, і розробка нових курсів, які будуть конкурувати з аналогічними курсами в інших державах, і підготовка та перепідготовка науково-педагогічних працівників (с. 235 дисертації).

Цікавою з практичної точки зору є пропозиція щодо формування конкурентного середовища серед стейхолдерів, зокрема впровадження технології Blockchain в юридичну освіту, створивши мультикультурну правничу онлайн спільноту викладачів, здобувачів та роботодавців як інтерактивну платформу для опановування новими знаннями, для наукових дискусій та комунікації, обміну досвідом, пошуку необхідних фахівців ще на етапі їх формування, з можливістю долучитися до підготовки такого фахівця, а для студентів - можливість розвинути soft skills (с. 171 дисертації).

До здобутків дисертантки слід віднести й висновок про загальні риси досліджуваних моделей юридичної освіти зарубіжних країн, зокрема це автономія навчальних закладів, практична орієнтованість навчання, можливість для здобувачів вибудувати власну індивідуальну траєкторію, компетентністний підхід у навчанні, тісна взаємодія викладача і студента (с. 237 дисертації).

Водночас, вважаємо за доцільне звернути увагу, що у п. 6 новизни рівня «уперше» дисертанткою обґрунтовано доцільність запозичення досвіду побудови системи юридичної освіти зарубіжних держав та запропоновано «запровадити спеціалізацію при підготовці правників на другому (магістерському) рівні вищої освіти, наявну у правничих школах США, обов'язкове післяуніверситетське стажування, як у Німеччині, залучати до освітнього процесу та процедури акредитації професійні об'єднання, як у Великій Британії та США» (с. 32 дисертації). Втім подібні пропозиції можна

знайти у праці О. Г. Проскурняка «Сучасна зарубіжна юридична освіта: історико-правове дослідження (на прикладі США, Великобританії і ФРН» (2019 р.). Тож, на нашу думку, такі положення мають бути визначені як положення новизни рівня «отримали подальшого розвитку».

Заслуговують на увагу й сформувані пропозиції спрямовані на вдосконалення сучасної національної моделі юридичної освіти, зокрема щодо розробки та прийняття модельного закону на перехідний період реформи національної юридичної освіти; щодо формування нового формату очно-дистанційної (змішано-дуальної) освіти, коли здобувач вищої освіти зможе поєднувати роботу і навчання при умові закріплення нормування робочого часу і оплати праці здобувачів вищої освіти у трудовому законодавстві; щодо необхідності розробки та законодавчого закріплення єдиних стандартів для цифрової освіти, унормування планування та обліку навчального навантаження науково-педагогічних працівників при дистанційній формі навчання, розробивши та впровадивши ряд заходів щодо технічного переоснащення університетів, перепідготовки викладачів, здатних здійснювати електронне навчання; щодо забезпечення сприяння екологізації юридичної освіти та інші (с. 238-239 дисертації).

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в дисертаційній роботі положення можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях проблем сучасної вітчизняної та зарубіжної юридичної освіти, а також у: правотворчій діяльності з метою удосконалення законодавства щодо правничої освіти; організації навчального процесу, для вдосконалення змісту юридичної освіти та методики викладання в юридичних закладах освіти, навчальному процесі при викладанні окремих тем навчальних дисциплін та написанні підручників, навчальних посібників та курсів лекцій, удосконаленні навчально-методичного забезпечення.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення авторкою вимог академічної доброчесності**. У роботі наявні посилання на

джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей, дотримано вимог норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела. У рецензованій праці не виявлено ознак академічного плагіату та самоплагіату.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Віддавши належну увагу науковим здобуткам дисертантки, опонент має звернути увагу на висновки й твердження, які потребують додаткової аргументації. Насамперед мають бути уточнені окремі висловлені міркування щодо реформи вітчизняної моделі юридичної освіти.

1. Для підвищення рівня підготовки здобувачів юридичної освіти, дисертанткою переконливо обґрунтована необхідність перевести заочну форму навчання в новий формат очно-дистанційної (змішано-дуальної). Втім чи йде мова про перетворення заочної форми? Адже все переконливіше звучать думки про скасування на нормативному рівні заочної форми навчання як такої. Водночас чи є новим формат очно-дистанційної освіти? Тож хочеться почути думку дисертантки чи може такий, запропонований дисертанткою, новий формат очно-дистанційної форма стати ефективним в Україні? І, які кроки на нормативному чи інституційному рівні необхідно здійснити українським реформаторам, для успішного його функціонування?

2. Дисертанткою обґрунтовано доцільність запозичення досвіду побудови системи юридичної освіти зарубіжних держав *«із переорієнтацією традиційної системи навчання на інноваційну за умови врахування власного історичного досвіду та організаційно-правових особливостей національної системи освіти»* (с. 32 дисертації). Тому варто уточнити, який історичний досвід та організаційно-правові особливості національної системи освіти, на думку дисертантки, можуть допомогти здійснити таку переорієнтацію?

3. Певної корекції потребують деякі формулювання дисертантки. Зокрема для історико-правових досліджень вкрай важливим є використання принципу історизму, а саме в рецензованій роботі щодо генези юридичної

освіти. Втім, подекуди дисертантка використовує усталені сучасною наукою терміно-поняття, що, на нашу думку, не дозволило їй уникнути екстраполювання сучасних визначень на минулі часи. Так, використовувати поняття «аспірантура» як інститут підготовки викладацьких кадрів для імператорських університетів XIX-XX ст. є некоректним (с. 68 дисертації).

4. Певні сумніви у опонента викликає визначення територіальних меж дослідження, адже, відповідно до теми, територіальні межі дослідження окреслені кордонами українських земель, тож визначення Українського вільного університету (Німеччина) та Українського католицького університету ім. св. Климента (Італія) як центрів розвитку «національної юридичної освіти за межами українських земель» в контексті «генези національної юридичної освіти», на нашу думку, є необґрунтованим.

Логічним наслідком зазначеного вище є потреба додаткової аргументації положення новизни про періодизацію розвитку юридичної освіти на українських землях. Авторкою запропоновано п'ять етапів, серед яких і етап *«початок XX століття – зародження та розвиток української юридичної освіти в еміграції»* (п. 6 новизни с. 30-31, с. 233-234 дисертації), який потребує уточнення щодо підбору критеріїв для запропонованої періодизації, адже територіальний критерій в даному випадку є сумнівним.

Водночас, висловлені міркування, не применшують в цілому високої оцінки дисертації, носять подекуди дискусійний чи рекомендаційний характер, як матеріал для роздумів та аналізу. Вважаємо, що робота безперечно є цікавим і ґрунтовним науковим дослідженням, яке містить наукові положення нові науково обґрунтовані теоретичні результати проведених Бондар Наталією Анатоліївною досліджень, що мають істотне значення для історико-правової науки та свідчать про особистий внесок здобувачки в науку та характеризуються єдністю змісту.

Загальний висновок. За актуальністю обраної теми, обґрунтованістю наукових положень, висновків і рекомендацій, сформованих у дисертації, їх новизною, повнотою викладу у наукових публікаціях, зарахованих за темою

дисертаційного дослідження, дисертація «Юридична освіта в Україні в умовах глобалізації: історико-правове дослідження» відповідає вимогам пунктів 9, 10, 11, 12 Тимчасового порядку присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 167 від 06 вересня 2019 р., зі змінами та є завершеною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, спрямовані на вирішення наукового завдання, що має істотне значення для юридичної науки, а його авторка Бондар Наталія Анатоліївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081-Право

Офіційний опонент:

Доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри

конституційного та кримінального права ННІ «Юридичний інститут

ДВНЗ «Київський національний економічний

університет ім. Вадима Гетьмана»

Л. В. Міхневич

Л. В. Міхневич
СВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
Горбенюк Н. П.
« 20__ р.